

Latin Berakhot (3a-4b): Some Observations on the Talmudic Translation^{*}

Eulàlia Vernet i Pons
Universitat Autònoma de Barcelona

Introduction

The aim of this paper is to offer some observations and comments on the Latin Talmudic passage of Berakhot 3a-4b that can help us to understand the text and the translation of this Talmudic tractate, providing us with the main characteristics of this Latin translation, known as *Extractiones de Talmud*, in the context of the thirteenth-century theological Disputation of Paris.¹

1. Latin Berakhot (3a-4b)

This passage of Berakhot (3a-4b) was chosen as a paradigmatic example regarding the Latin Talmud translation, because this Talmudic tractate, the first of *Seder Zeraim*, is frequently quoted in the Christian-Jewish polemical literature. As we will see below, besides the Latin translation of the *Extractiones*, there are other historical sources that quote this Talmudic passage in Latin, such as the *Dialogus contra Iudaeorum* (by Petrus Alphonsi), *Adversus Iudaeorum inveteratam duritiam* (by Petrus Venerabilis), *Pugio Fidei* (by Ramon Martí), and even the later work of Jerónimo de Santa Fe, *De Iudaicis Erroribus ex Talmut*.

The thirteen passages on Berakhot analysed in this paper are a good specimen of the textual characteristics of the Latin Talmud translation. In what follows, I will analyse each Talmudic passage following a specific internal order, regarding, first

* This article was prepared within the framework of the research project 'The Latin Talmud and its Influence on Christian-Jewish Polemic', funded by the European Research Council of the European Union (FP7 / 2007-2013 / ERC Grant Agreement n. 613 694 [<http://pagines.uab.cat/lattal>]).

1. For the manuscript and text transmission of the Latin Talmud, see the following works: Cecini, de la Cruz and Vernet, 'Observacions sobre la traducció llatina'; de la Cruz, 'El estadio textual'; Fidora, 'The Latin Talmud and its Influence'; Fidora, 'The Latin Talmud and its Translators'; Fidora, 'Textual Rearrangement'; González Flores, 'The Latin Talmud Translation'; Hasselhoff and de la Cruz, 'Ein Maulbronner Fragment der lateinischen Talmudübertragung'; Klapper, 'Ein Florilegium Talmudicum'; Lampurlanés, 'The Latin Talmud Translation'; Merchavia, 'Latin Translations in the Margins'; Merchavia, 'Talmudic Terms and Idioms'; Merchavia, *The Church versus Talmudic and Midrashic Literature*; and Millàs Vallicrosa, 'Extractos del Talmud'.

of all, the Latin text and its interpretation,² as well as the original Hebrew text of the Talmud.³ I will also discuss the textual Talmudic authority of the *Extractiones*, because, in several cases, the Latin translation omits the Mishna or the Gemara and translates only the teachings of a secondary Baraita. Moreover, I will set the Latin Talmud quotations in the context of the anti-Jewish polemical literature.

Finally, from a formal point of view, it is also very stimulating to focus our attention on certain details appearing in the Latin translation, regarding, for example, Hebrew onomastics, syntactic punctuation, etc.

2. Some Observations on the Latin Talmud (Ber 3a-4b)

In the following pages, I offer a short commentary from different perspectives, which are important for our understanding and for the description of this Latin Talmud translation.⁴

2.1. Observations on Berakhot 3a (1)

To start with, I will quote the Latin text of Berakhot 3a (1), followed by a table with the Hebrew text according to some of its most important textual witnesses, that is, the Vilna edition and the textual variants provided by the Florence and Munich manuscripts of the Babylonian Talmud:

2. On the subject of the Latin Talmud and its historical context, see Cecini and Vernet, *Studies on the Latin Talmud*; Chazan, Friedman and Connell Hoff ed., *The Trial of the Talmud*; Chazan, 'Trial, Condemnation'; Dahan and Nicolas, *Le brûlement du Talmud*; Fidora, 'The Latin Talmud and its Translators'; Fidora, 'The Latin Talmud and its Place'; Friedman, 'The Dirge of Rabbi Meir of Rothenberg'; Friedman, 'The Disputation of Rabbi Yehiel'; Hoff, 'The Christian Evidence'; Loeb, 'La controverse de 1240'; and Rose, 'When was the Talmud burnt at Paris?'. Regarding the transmission of the Talmud from its origins to the Middle Ages, see Boyarin, *A Traveling Homeland*; Fishman, *Becoming the People of the Talmud*.
3. Regarding the knowledge of Hebrew in the Medieval Ages, see, among others, Altaner, 'Zur Kenntnis des Hebräischen'; Cortabarría Beitia, 'L'étude des langues au Moyen Âge'; Dahan, 'Juifs et chrétiens en Occident medieval'; Dahan, 'La connaissance de l'hébreu dans les correctoires de la Bible' and Sirat, 'Le livre hébreu en France'. For the translators' knowledge of Hebrew, see Vernet, 'On the Latin Transcription of Hebrew' and Vernet, 'Hebrew *Hapax legomena* from the Bible'.
4. The Latin text of the *Extractiones* (Berakhot) I will quote is taken from the edition which Ulisse Cecini and Óscar de la Cruz have prepared for the *Continuatio Mediaevalis* of the *Corpus Christianorum: Extractiones de Talmud per ordinem sequentialem*, pp. 18-22. For the most important medieval manuscripts of the Babylonian Talmud (the Florence and Munich manuscripts), I quote the editions appearing in the *Sol and Evelyn Henkind Talmud Text Database* (version 5) of the Saul Lieberman Institute of Talmudic Research of the Jewish Theological Seminary. For the targumic sources, *Targum. Material derived from the Hebrew Union College CAL* (Comprehensive Aramaic Lexicon Project). For the English translation of the Vilna Talmud, I quote the translation of the bilingual edition of *The Talmud of Babylonia*, 2008 [1984-1995], also known as [Jerome] Schottenstein Edition. The Hebrew Biblical text is that of the *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (1997); for the Septuagint, I quote the edition by A. Rahlfs (1979); the Latin text of the Vulgate is that of the R. Weber ed. (1984). The English translation of the Latin Talmud, adapted sometimes from the Schottenstein edition, is mine.

Ber 3a (1)

Tres custodiae sunt in nocte, et in qualibet Deus sedet et clamat ut leo, sicut scriptum est: 'Dominus de excelso rugiet' etc. [Ier 25, 30]. In prima custodia rudit asinus. In secunda latrant canes. In tertia lactet infans ubera matris suae et mulier loquitur cum viro suo.⁵

Table I: Talmud of Babylonia (Ber 3a¹⁻²)

Vilna (Ber 3a ¹⁻²)	Florence II-I-7 (Ber 3a ¹⁻²)	Munich 95 (Ber 3a ¹⁻²)
<p>דתניא רבי אליעזר אומר שלש משמרות היו הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי שנאמר ירמיהו כ"ה ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים שלישיית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה⁶</p>	<p>מאי <...> בר ר' אליע' אי קסב' שלש משמרו' היו הלילה (.. עד ארבע שעות) [...] ואי קסבר ארב' משמרות היו לילה (לימ' עד שלש שעות) [נתני עד... הלילה] לעו[לם]</p> <p><...> משמרות היו הלילה וקמ"ל דבי היכי דא...> <...> שמרו...> <...> יעא איכ' נמי משמ' <...> א...> <...> משמרות היו הלילה ועל כל משמר ומ...> <...> שב הק' ושואג כארי ש...> <...> מרים ישאג (ומ') [וממעון קודשו יתן קולו] שאג ישאג על נויהו וסימן לדבר משמרת ראשונה חמור נוער שניה כלבים צ...> ים שלישיית תינוק יונק שדי אמו ואשה מספרת עם בעלה</p>	<p>דתניא ר' אליעזר [הגדול] א' שלש משמרות היא הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי[ה] שני ייי ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו סימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שנייה כלבים צועקים שלישיית אשה מספרת עם בעלה</p>

In this passage, one can observe one of the most important features of the *Extractiones*, that is, their proximity to the original Hebrew text. The translator of the Latin Talmud offers a faithful Latin translation, when rendering the sound of animals from Hebrew:⁷ 'rudit asinus' ('a donkey brays') for Hebrew 'נוער חמור' ('id.') and 'latrant canes' ('dogs bark') for Hebrew 'כלבים צועקים' ('id.'). Yet, in some instances the epithet of God is omitted, like in this case: Latin 'Deus sedet' ('God sits') instead of Hebrew 'יושב הקדוש ברוך הוא' ('The Holy One, blessed is He, sits).

- Translation: 'The night consists of three watches; and at each watch God sits and roars like a lion, as the verse states: 'the Lord will roar from on high', etc. [Ier 25, 30]. In the first watch, a donkey brays; in the second, dogs howl; in the third, an infant nurses from its mother's breasts and a woman speaks with her husband'.
- Schottenstein ed. (Ber 3a¹⁻²): '(For a Baraita has taught:) R. Eliezer says: the night consists of three watches; and at each and every watch the Holy One, blessed is He, sits and roars like a lion, as the verse states: – Hashem will roar from on High, and from his holy abode will send forth his voice, – he will roar and roar over his lodging. And the sign for this matter is as follows: the first watch, a donkey brays; the second (watch), dogs howl; the third (watch), an infant nurses from its mother's breasts and a woman speaks with her husband'.
- On the translator(s) of the *Extractiones*, see Fidora, 'The Latin Talmud and its Translators', p. 27.

With regard to the the Biblical quotations in Berakhot 3a (1), the verse is quoted from the Latin Vulgate (*Dominus de excelso rugiet*, Ier 25, 30), which translates from the Hebrew (אָלֵיָהֶם יְהוָה מִמְּרוֹם יִשָּׁאג, ‘the Lord will roar from on high’).⁸ The table below (II) offers the quotation of Jeremiah as it appears in the manuscripts of the Babylonian Talmud (Munich and Florence), as well as in the Vilna edition: in all these cases, the quotation goes back to the Masoretic text of the Biblia Hebraica:

Table II: Latin Talmud (Ber 3a [1], quoting Ier 25, 30)

Tres custodiæ sunt in nocte, et in qualibet Deus sedet et clamat ut leo, sicut scriptum est: ‘*Dominus de excelso rugiet* [...]’ etc. [Ier 25, 30].

Biblia Hebraica (Ier 25, 30)	Targum (Ier 25, 30)	Babylonian Talmud (Ber 3a ¹) (quoting Ier 25, 30)			Vulgata (Ier 25, 30)	LXX (Ier 25, 30)
		Florence II-I-7. (Ber 3a¹)	Munich 95 (Ber 3a¹)	Vilna (Ber 3a¹)		
<p>ואתה תנבא אליהם את כל־הדברים האלה ואמרת אליהם הִנֵּה מִמְרוֹם יִשָּׁאג וּמִמְעוֹן קִדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ יִשָּׁאג יִשָּׁאג עַל־גִּבּוֹהוֹ הַיָּד בְּדַרְכֵי־בָּעָה אֶל־כָּל־ יִשְׂרָאֵל הַאֲרָץ:</p>	<p>וְאֵת תַּנְבְּי לְהוֹן יֵת כָּל פִּתְגָמָא הַאֲלוֹן וְתִיַּבֵּר לְהוֹן יוֹי מִמְרוֹמָא יִכְלִי וּמְעוֹדוֹ יִקְדִּישִׁיהּ קִדְשֵׁיהּ עֲרִים מִיַּמְרֵיהּ אֶכְלָאֵהּ יִכְלִי דְנִיתוֹן בְּזוּזוֹן עַל אֲרֵעֵי אֲרֵעָא בֵּית־שְׂכִינֵתֶיהָ הָא קִנְתִּיהּ מִעֲצָרְתָא מִעֲצָרְתָא כִּין יוֹמִי יִנְעָא זִוְעָא זִוְעָא לְקַל תַּבְּי אֲרֵעָא:</p>	<p>מא > <כבר ר' אליעזר אי קסב' שלש משמרו' הוי הלילה (..) עד ארבע שעות) [...] וא קסבר ארבי משמרות הוי לילה (לימי עד שלש שעות) ונתני ... (הלילה) לעו[לם] <...> משמרות הוי הלילה וקמ"ל דבי היכי דא...> <...> שמרו...> <...> ינעא איכ' נמי משמ' <...> א...> ע...> משמרות הוי הליל' ועל כל משמר ומ' <...> שב הק' ושואג כארי <...> מרים ישאג (ומי) [וממעון קודשו יתן קולו] שאג ישאג על גויהו וסימן לדבר משמרות ראשונה חמור נוער שניה כלבים צ' שלישית תינוק יונק שדי אמו ואשה מספרת עם בעלה</p>	<p>דתניא ר' אליעזר הגדול] או שלש מש' מרות הויא הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי-] ש' של ייי ממוֹם ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על גויהו סימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שנייה כלבים צועקים שלישית אשה מספרת עם בעלה</p>	<p>דתיא רבי אליעזר אמר שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי שנאמר ירמיהו כ"ה ה' ממוֹם ישאג וממעון קדשו יתן קולו ושואג ישאג על גויהו וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה</p>	<p>³⁰ Et tu prophetabis ad eos omnia verba haec, et dices ad illos: <i>Dominus de excelso rugiet, et de habitaculo sanc- tuo suo dabit vocem suam: rugiens rugiet super deco- rum suum: celeuma quasi calcantium concinetur adver- sus omnes habitato- res terrae.</i></p>	<p>³⁰ καὶ σὺ προφητεύσεις ἐπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους τούτους καὶ ἔρεις κύριος ἀπ' ὕψηλοῦ χρηματιεῖ ἀπὸ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ δώσει φωνὴν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ καὶ αἰσθήσει ὄσπερ τρυγῶντες ἀποκριθήσονται καὶ ἐπὶ τοῦς καθημένους ἐπὶ τὴν γῆν.</p>

8. Except for some cases where the quotation was translated from the Hebrew Bible, on the whole the Biblical text in the Latin Talmud is that of the Vulgate. For the history of the Latin Bible, see Berger, *Histoire de la Vulgate*; Bogaert, ‘La Bible latine des origines au moyen âge’; d’Esneval, ‘La division de la Vulgate latine en chapitres’; Fischer, *Beiträge zur Geschichte der lateinischen Bibeltexte*; Ganshof, ‘La revision de la Bible par Alcuin’; Ganshof, ‘Charlemagne et la revision du texte latin de la Bible’; Loewe, ‘The Medieval History of the Latin Vulgate’; Light, ‘Versions et revisions du texte biblique’; Smalley, ‘The School of Andrew of St. Victor’; Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages* and van Liere, ‘Andrew of St. Victor, Jerome, and the Jews’.

The table also quotes the Aramaic text of the Targum and the Septuagint next to the Latin Vulgate on Jeremiah 25, 30, showing that the Biblical source for this passage of the Latin Talmud is clearly the Vulgate, which translates directly from the (proto)Masoretic text of the Hebrew Bible, being different from the Targum translation.

2.2. Observations on Berakhot 3a (2)

In this passage, the Gemara quotes a teaching of Rav that elaborates on the subject of God’s ‘roaring’. Again, I offer first the Latin text and then, for the sake of comparison, a table (III), containing the original text of the Babylonian Talmud preserved in the Vilna edition and in the manuscripts of Florence and Munich:

Ber 3a (2)

Tres custodiae sunt in nocte, et in qualibet Deus sedet et clamat ut leo, et dicit: Vae mihi, quia destruxi domum meam et combussi palatium meum et captivavi filios meos inter gentes saeculi!⁹

Table III: Talmud of Babylonia (Ber 3a²)

Vilna (Ber 3a ²)	Florence II-I-7 (Ber 3a ²)	Munich 95 (Ber 3a ²)
אמר רב יצחק בר שמואל משמיה דרב שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי ואומר אוי לבנים שבעור נותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם ¹⁰	[אמ' (רב)] רב יצח' בר שמו' בר מרתא מש[מיה] דרב שלש משמרות הוי הלילה ועל כל [משמר] ומשמר יושב הק' ואו' אוי לי שחרבתי את ביתי וש[ר]פתי את הכלי והגליתי את בני לבין [...] אומות העולם	נמי א"ר יצחק בריה דרב שמואל בר מרתא משמיה דרב שלשה משמרות הויא הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי ואומ' אוי לי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגלתי את בני לבין אומות העולם

9. Translation: ‘The night consists of three watches; and at each watch God sits and roars like a lion and says: Woe to me, because I destroyed my temple and burned my sanctuary and exiled my sons among the nations of the world!’

10. Schottenstein ed. (Ber 3a²): ‘Rab Yitzchaq bar Shmuel said in the name of Rav: The night consists of three watches, and at each and every watch the Holy One, blessed is He, sits and roars like a lion and says: Woe to the children because of whose sins I destroyed My Temple, and burned My Sanctuary and exiled them among the nations of the world’.

The Latin text of Berakhot 3a (2) is another good example of how literal the Latin translation is, for instance, when translating Latin ‘destruxi domum meam’ (‘I destroyed my house’) for Hebrew ‘החרבתי את ביתי’ (‘I destroyed my house, i.e. ‘my temple’) or ‘et combussi palatium meum’ (‘and I burned my palace’) for ‘ושרפתי את היכלי’ (‘and I burned my sanctuary’).¹¹

As for the Talmudic textual tradition, it is interesting to note that in cases with textual variations, the Latin Talmud follows the manuscript tradition appearing in the Munich and Florence manuscripts (Ber 3a²), e.g. when translating the Hebrew exclamation ‘אוי לי’ as ‘vae mihi’ (‘woe to me’). The translator does not follow the textual tradition lying behind the Vilna edition, which renders the Hebrew exclamation with a hypercorrection as ‘אוי לבנים’ (i.e., ‘woe to the children, because of whose sins I destroyed my temple’, etc.).

This passage was translated not only in the *Extractiones*, but also by Ramon Martí and Jerónimo de Santa Fe, in addition to the Thirty-Five Articles of the Jewish convert Nicholas Donin. It was used to illustrate God’s anthropomorphism according to Judaism. The following comparative table (IV) gathers the different Latin versions of the passage, so that the reader can assess the importance of the passage in medieval polemical works and the various degrees of accuracy of the different translations:

11. Regarding the expression ‘destroyed My Temple’ and ‘burned My Sanctuary’, see the explanation in Schottenstein ed. (Ber 3a2, n. 15): both expressions ‘would seem to refer to the same thing. *Toras Chaim* (to *Sanhedrin* 96b), however, suggests that the expression ‘destroyed My Temple’ connotes the departure of God’s Presence from the Temple, while the expression ‘burned My Sanctuary’ refers to its actual destruction. It is only after God’s Presence has departed the Temple that it can be physically destroyed. Alternatively, the double expression connotes the loss of both the earthly Temple and its heavenly counterpart. As stated in *Ta’anit* (5a), God does not ‘reside’ in His heavenly Temple while the earthly Temple is in ruins. Thus, in effect, both Temples were destroyed at one time’.

<p>Petrus Alphonsi, <i>Dialogus contra Iudaeos</i> (ed. Mieth, p. 26):</p> <p>Fletus quoque ipsius, quem Deo indigne ascribunt, Iudeorum captivitatem causam esse dicunt. Quin etiam propter dolorem eum ter in die ut leonem rugire asserunt et propter id celum pulsare pedibus more calcantium in torculari, more etiam columbae quendam susurri sonitum dare et quaque vice caput movere et dolentis dicere voce: Heu michi, heu michi ut quid domum meam in desertum redegisti et templum meum cremavi et filios meos in gentes transtuli? Heu patri, qui transtulit filios suos, et heu filiis, qui translati sunt de mensa patris sui.</p>	<p>Petrus Venerabilis, <i>Adversus Iudaeorum inveteratam duritiam</i> (ed. Friedman, p. 151):</p> <p>Fletus quoque ipsius quem Deo ascribitis causam Iudeorum captivitatem esse dicitis. Quin etiam propter dolorem eum ter in die ut leonem rugire et ea de causa caelum pulsare pedibus more calcantium in torculari asseritis. More insuper columbae quendam susurri sonitum dare et quaque vice caput movere et dolentis dicere uoce: Heu michi, heu michi! Vt quid domum meam in desertum redegisti et templum meum cremaui et filios meos in gentes transtuli! Heu patri qui transtulit filios suos et heu filiis qui translati sunt de mensa patris sui.</p>	<p>Donin's Articles, (ed. Loeb, fol. 215ra):</p> <p>XVIII. Ac singulis noctibus sibi maledicere quia dimisit templum et Israhel subdidit servituti. Hoc legitur in macecta <i>Brakod</i> -quod interpretatur benedictiones- in primo perec secundo folio ubi dicitur: Tres custodiae sunt in nocte et supra quamlibet custodiam est custodia sedens Deus et clamans sicut leo et dicens: Vae mihi quia destruxi domum meam et combussi palatium meum et captivavi filios meos inter gentes saeculi.</p>	<p>Ramon Martí, <i>Pugio Fidei</i> (Leipzig ed. 1687, p. 473):</p> <p>Dixit r. Samuel in nomine Rab, Tres custodiae sunt in nocte, et in qualibet earum sedet Deus, et rugit ut leo, dicens: Oy li!, i.e. Vae mihi, quia destruxi domum meam, et combussi templum meum, et captivavi filios meos inter gentes saeculi.</p>	<p>Jerónimo de Santa Fe, <i>De Iudaicis Erroribus ex Talmut</i> (ed. Orfali, 547G, p. 113):</p> <p>In tres custodias dividitur nox, et in earum qualibet Deus tanquam leo rugit, dicens: Vae mihi quia destruxi domum meam, et combussi atrium meum, et intra mundi gentes filios captivavi.</p>
---	---	---	--	--

If one compares the literal translation of the *Extractiones* with the calque translation given by Donin's Articles as well as with Martí and Jerónimo's polemical texts, which translate the Hebrew quotation more *ad sensum*, one can distinguish the following renderings of the same passage:

- Babylonian Talmud: יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי ('the Holy One, blessed is He, sits and roars like a lion').
- *Extractiones* (Latin Talmud): 'Deus sedet et clamat ut leo et dicit' ('God sits and roars like a lion and says').
- Donin's Articles: 'sedens Deus et clamans sicut leo et dicens' ('God sitting and roaring like a lion and saying').
- Ramon Martí: 'sedet Deus, et rugit ut leo, dicens' ('God sits and roars like a lion, saying').
- Jerónimo de Santa Fe: 'Deus tanquam leo rugit, dicens' ('God roars like a lion, saying') (note that the imperfective Hebrew verb יושב is not translated here).

2.3. *Observations on Berakhot 3a (3)*

In this passage, the Gemara cites an incident related to the three watches of the night and the subject of God's 'roaring'. The Latin translation of the *Extractiones* runs as follows:

Ber 3a (3)

Rby Ioce dicit: Intravi quadam vice in domum quadam desertam de parietinis Hierusalem ad orandum. Venit Helias, rememoratus in bono, et stetit et custodivit mihi ostium et expectavit me donec explevi orationem meam. Exivi et dixit mihi Helias: Pax super te, magister meus. Et respondi: Pax super te, magister mi et domine. Et dixit mihi: Fili mi, quare intrasti in istam parietinam? Et respondi: Ut orarem. Qui dixit mihi: Fili mi, fuerat tibi orare in via. Et dixi: Forte interromperent transeuntes per viam. Et dixit mihi: Fuerat orandum brevi oratione. In illa hora didici tria: didici quod non est intrandum in parietinam; et didici quod oratur in via; et didici quod, qui orat in via, orabit brevi oratione. Et dixit mihi Helias: Fili mi, quam vocem audisti in ista parietina? Et dixi ei: Audivi filiam vocis quae rugiebat ut columba et dicebat: Vae mihi, quia destruxi domum meam et combussi palatium meum et captivavi filios meos inter gentes saeculi! Dixit mihi Helias: Per vitam tuam et per vitam capitis tui! Non solum ista hora, sed cotidie ter dicit hoc modo. Adhuc amplius, quia quotiens Israhel intrat scolas et domos doctentium Talmud et dicit: 'Sit nomen eius magnum benedictum!', Sanctus, benedictus sit ipse, quatit caput et dicit: Beatus rex qui sic laudatur in domo sua, et vae patri qui captivavit filios suos et vae ipsis filiis qui captivati sunt desuper mensam patris sui!¹²

12. Translation: 'R. Yose said: I once entered one of the ruins of Jerusalem to pray. Elijah, who is remembered for good, came and waited for me at the entrance until I finished my prayer. I came out and Elijah said to me: Peace unto you, my teacher. And I responded: Peace unto you, my teacher and master. And he said to me: My son, for what did you enter this ruin? And I responded: to pray. And he said to me: my son, you should have prayed on the road; and I said to him: I was afraid that passersby might interrupt me. And he said to me: You should have prayed the abridged payer. At that time, I learned three things: I learned that one should not enter a ruin; and I learned that one may pray on the road; and I learned that one who prays while on the road should pray the abridged prayer. And Elijah said to me: My son, what voice did you hear in this ruin? And I said to him: I heard a daughter voice that was cooing like a dove and saying: Woe to me, because I destroyed my house and burned my palace, and exiled my sons among the nation. And Elijah said to me: by your life and the life of your head! It is not only at this moment, but on every day it says this three times, and not only this, but at the time that Israel enter the synagogues and houses of study of the Talmud and respond 'may his great name be blessed' the Holy One, blessed is He, shakes his head and says: Fortunate is the king who is praised this way in his house; and woe to the father who has exiled his sons, and woe to the sons who have been exiled from their father's table'.

This text can be compared to the original Talmud passage in the next table (V):

Table V: Talmud of Babylonia (Ber 3a ² -3a ⁴)		
Vilna (Ber 3a ² -3a ⁴)	Florence II-I-7 (Ber 3a ² -3a ⁴)	Munich 95 (Ber 3a ² -3a ⁴)
<p>תניא אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי שלום עליך רבי ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי ואמר לי בני מפני מה נכנסת לחרבה רבה זו אמרתי לו להתפלל ואמר לי היה לך להתפלל בדרך ואמרתי לו מתירא אני שמא יפסיקוני עוברי דרכים ואמר לי היה לך להתפלל תפלה קצרה באותה שעה למדתי שאלה דברים למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ומתפלל תפלה קצרה ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו ואמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתם לבין האומות ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך ולא זו בלבד אלא בשעה שירא שראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיא הגדול מבורך הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמק לסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם¹³</p>	<p>העולם תניא א' ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך [נכנסתי] אחת מחורבות ירוש' להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושמר לי את הפ(ס) [ת] ח (כשיצא [ת]) [עד שסיימתי תפילתי לאחר שסיימתי תפילתי] א' לי שלום עליך ר' אמרתי לו שלום עליך ר' ומורי [ומרי] א"ל ר' אמאי נכנסת לחורבה אמרתי לו להתפלל א' לי היה לך להתפלל בדרך אמרתי לו מתירא אני שמא יפסקוני עוברי דרכים א"ל היה לך [ה]תפלל תפילה קצרה באותה שעה למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל מתפלל תפיל' קצרה באותה שעה למדתי שלש דברים למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל מתפלל תפיל' קצרה באותה שעה למדתי שלש דברים למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ומתפלל תפלה קצרה ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו ואמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואוי להם לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתם לבין האומות ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אלא בשעה שירא שראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיא הגדול מבורך הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמק לסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם</p>	<p>(ות) [ת]ניא ר' יוסי אומ' פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה א(ח) [ח]ת מחרבות ירוש' להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושומר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי כשיצאתי אמ' לי שלום עליך רבי אמרתי לו שלום עליך רבי ומורי אמ' לי בני מפני מה נכנסת לחורבה הזאת אמרתי לו להתפלל אמ' לי בני היה לך להתפלל בדרך אמרתי לו מתירא אני שמא יפסיקוני עוברי דרכים אמ' לי היה לך להתפלל תפלה קצרה באותה שעה למדתי ממני שלשה [ד]ברים למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל מתפלל תפלה קצרה אמ' לי בני מה קול שמעת בחורבה זו אמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואוי להם לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתם לבין האומות ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אלא בשעה שירא שראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיא הגדול מבורך הקב"ה מנענע את ראשו ואוי אשרי המלך שמקלסין אותו בבית כך אוי לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם</p>

13. Schottenstein ed. (Ber 3a²-3a⁴): '(It was taught in a Baraita:) R. Yose said: I was once traveling on the road, and I entered one of the ruins of Jerusalem to pray. Elijah (the prophet) who is remembered for good, came and waited for me at the entrance until I finished my prayer. After I finished my prayer (Eliyah) said to me: -'Peace unto you, my teacher'. And I responded to him: -'Peace unto you, my teacher and master'. And he said to me: -'My son, for what did you enter this ruin? I said to him: -'To pray'. And he said to me:

Once again, the translation is very literal. Note that the Hebrew expression ‘שלום עליך רבי’ (‘peace unto you, my teacher’) is translated into Latin with a calque expression as ‘pax super te, magister mi’, instead of the correct Latin form *pax tibi*.

This passage is also of interest regarding the manuscript tradition lying behind the *Extractiones*: the Latin translation ‘vae mihi, quia destruxi domum meam et combussi palatium meum’ clearly sides the tradition of the manuscripts from Munich (ואומ' אוי לי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי), ‘and saying: woe to me, because I destroyed my house and burned my palace’) and Florence (ואו' אוי לי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי), ‘and saying: woe to me, because I destroyed My House and burned My Palace’), against Vilna (אוי לבנים שבעונותיהם שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי), ‘woe to the sons, because of whose sins I destroyed my house and burned my temple’).

2.4. Observations on Berakhot 3b (2)

In this passage, the Gemara cites a Baraita, concerning the evening watches; having cited one teaching from R. Zerika in the name of R. Ami, in the name of R. Yehoshua ben Levi, the Gemara quotes another teaching from the same source. The following text offers the Latin translation of the *Extractiones*; the table below (VI) offers the original Hebrew Talmudic text:

Ber 3b (2)

Coram mortuo non est loquendum, nisi de his quae pertinent ad mortuum. Rby Aba dicit quod de verbis legis non est loquendum coram eo, –quia fit ei verecundia, quia tacet, quasi nesciat quid dicatur–; sed de aliis verbis non est curandum.¹⁴

–‘You should have prayed on the road’. And I said to him: –‘I was afraid that passersby might interrupt me’. And he said to me: –‘You should have prayed the abridged prayer’. At that time I learned from (Elijah) three things: I learned that one should not enter a ruin; and I learned that one may pray on the road; and I learned that one who prays while on the road should pray the abridged prayer. And Elijah said to me: –‘My son, what sound did you hear in this ruin?’. And I said to him: –‘I heard a heavenly voice that was cooing like a dove and saying: –‘Woe to the sons, because of whose sins I destroyed my house and burned my Temple and exiled them among the nations’ and (Elijah) said to me: –‘By your life and the life of your head! It is not only at this moment that (the heavenly voice) says this, but on each and every day it says this three times, and not only this, but at the time that Israel enter the synagogues and houses of study and respond (in the Kaddish) ‘may his (God’s) great name be blessed’, the Holy One, blessed is He, shakes his head and says: –‘Fortunate is the King who is praised this way in his house; what is there for the father who has exiled his sons and woe to the sons who have been exiled from their father’s table’.

14. Translation: ‘In the presence of the deceased, one may not say anything except matters that pertain to the deceased. R. Abba said that in regard to matters of the Law, one may not say anything in his presence – because it would be embarrassing to him, because he would shut up and not know what to say – but in regard to other matters, there is no objection’.

Table VI: Talmud of Babylonia (Ber 3b ²)		
Vilna (Ber 3b ²)	Florence II-1-7 (Ber 3b ²)	Munich 95 (Ber 3b ²)
<p>אמר רבי יהושע בן לוי אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת אמר רבי אבא בר כהנא לא אמרן אלא בדברי תורה אבל מילי דעלמא לית לן בה ואיכא דאמרין אמר רבי אבא בר כהנא לא אמרן אלא [אפילו] בדברי תורה וכל שכן מילי דעלמא¹⁵</p>	<p>וא"ר זריקא א"ר דבריו א' ריש לקיש אין או' בפני המת אלא <...> של מת א"ר אבא בר כהנא לא נצרכ' אלא לדברי תורה אבל מילי דעלמ'</p>	<p>לקיש אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת א"ר אבא בר כהנא לא נצרכה אלא לדבר הלכה אבל מילי דעלמ' לית לן בה ואיכ' דא' א"ר אבא בר כהנא לא נצרכה אלא לדברי תורה (וכל שכן) [ולא מבעיא] מילי דעלמא</p>

Baraitot quotations instead of canonical passages from the Mishna or the Gemara are a constant feature in the Latin Talmud. The question we have to raise here is: Which theological significance does this extracanonical choice have in an anti-Jewish polemical context? In other words: Why does the Latin Talmud quote several times a Baraita, rather than a canonical text of the Mishna or the Gemara? What theological intention lies behind this decision?

Regarding this question, the Prologue of the *Extractiones* gives us a precise definition of *Baraitot*: according to this text, a *Baraita* – deverbal noun from Aramaic verbal root *bry* (*br'*) ‘to cut out’ – is something external and inserted later in the Talmudic corpus consisting of Mishna and Gemara:

Barrraitha, id est forinseca, et accipitur pro illo quod aliquando non fuit in Talmud, sed postmodum insertum. Sicut enim extravagantes dicimus decretales, sic quaelibet forsitan sententia Talmud *barrraitha* dicitur, id est ‘forinseca’ respect Veteris Testamenti.¹⁶

When the author of the Prologue of the *Extractiones* compares the *baraitot* with the *Decretales extravagantes*, he is aware of the exegetical, legislative as well as secondary and subordinate character of these exegetical and juridical rabbinical texts.¹⁷

15. Schottenstein ed. (Ber 3b²): ‘And R. Zerika said in the name of R. Ami who said in the name of R. Yehoshua ben Levi: One may not say in the presence of the deceased anything except matters that pertain to the deceased. R. Abba bar Kahana said: This ruling was said only in regard to Torah matters, but worldly matters, there is no objection. And there are those who say: R. Abba bar Kahana said: This was said even with regard to words of Torah, and certainly (with regard to) worldly matters’.

16. Translation: ‘Baraita, that is, from outside, and is to be understood as what was not yet in Talmud, but was inserted later, just as we call the decretals *extravagantes*, and perhaps every sentence of the Talmud could be designated as baraita, that is to say ‘extrinsic’ with respect to the Old Testament’.

17. For more detailed information and bibliography on the *Decretales extravagantes*, see de article of Sabanés i Fernández, ‘Decretales extravagantes’, esp. p. 926. On medieval canonical law and the Jews, see Pakter, *Medieval Canon Law*, pp. 31-142.

2.5. *Observations on Berakhot 3b (3) – Ber 3b (4)*

In this passage, the Gemara asks the following question: How did David know when it was the middle of the night? And the Gemara explains how David knew when it was midnight, when it says: David had a sign revealing the exact moment of midnight, as Rav Acha bar Bizna said in the name of R. Shimon Ḥasida.

I offer the quotation of the Latin translation on Berakhot 3b (3-4) in order to allow comparison with the original Hebrew text of the Babylonian Talmud (table VII):

Ber 3b (3)

Discordant magistri quid dicatur ‘media nox’ ibi: ‘media nocte surgebam ad confidendum tibi’ [Ps 118, 62]; et: ‘media nocte egrediar in Aegyptum’ [Ex 11, 4]. Quomodo sciebat David quando erat media nox?¹⁸

Ber 3b (4)

Hoc modo: habebat citharam super lectum suum habentem foramen ex parte aquilonis –per quod ille ventus intrabat et faciebat eam resonare. Dicit enim Rabi quod quattuor venti perflant in die naturali, singuli per sex horas, inter quos aquilo incipit media nocte–.¹⁹

18. Translation: ‘The masters disagree about what ‘midnight’ indicates here: ‘At midnight I will arise to thank you’ [Ps 118, 62] and: ‘At about midnight I shall go forth into the midst of Egypt’ [Ex 11, 4]. How did David know when it was the middle of the night?’

19. Translation: ‘In this way: He [David] had a harp hung over his bed, having a hole on the side of the north wind – through which the wind entered and made it resonate. Rabi also says that four winds blow during the day, one every six hours, of which the north wind begins to blow at midnight –’.

Table VII: Talmud of Babylonia (Ber 3b³-3b⁴)

Vilna (Ber 3b ³ -3b ⁴)	Florence II-I-7 (Ber 3b ³ -3b ⁴)	Munich 95 (Ber 3b ³ -3b ⁴)
ליליא ודוד מי הוה ידע פלגא דליליא אימת השתא משה רבינו לא הוה ידע דכתיב שמות י"א כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים מאי כחצות אילימא דאמר ליה קודשא בריך הוא כחצות מי איכא ספיקא קמי שמיא אלא דאמר ליה (למחר) כחצות (כי השתא) ואתא איהו ואמר כחצות אלמא מספקא ליה ודוד הוה ידע דוד סימנא הוה ליה דאמר רב אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות הלילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאיליו מיד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר ²⁰	ודוד מי הוה ידע חצות... צות השתא משה רבינו לא הוה ידע דכת ויאמר משה כה אמר יי' כחצות [לא כתיב בחצות] הלילה [היכי...] <מא> כחצות אילימ' דאמר ליה כחצות ואתא איהו וא' כחצות מי איכא ספיק קמיה קו' בר' הוא [הב'ה] אלא דאמר ליה למחר כי השתא ואתא איהו וא' כחצות (אלא) [אלמא] מספק' ליה ודוד הוה ידע [אמר'] דוד סימנא הוה ליה (דכת) דא' רב חנ' [ינא] בר ביזנא א' ר' שמ' חסיד' כינור היה תלוי למעל' ממטתו של דוד כיון שהגיע חצות לילה [באתה] רוח צפונית [ו]מנשבת בו והיה מנגן מאיליו מיד יושב דוד ועוסק בתורה עד שיעלה עמוד השחר	ודוד מי ידע פלגא דליליא אימת השתא משה רבינו לא הוה ידע דכתי' כה אמר יי' כחצות הלילה מאי כחצות אילימא דאמ' לי' כחצות מי איכ' ספק ברקיעא אלא דא"ל בחצות ואתא איהו ואמ' כחצות ודוד מידע הוה ידע אלא דוד סימנא הוה ליה דאמ' רב חנ(ה) בר ביזנא א"ר שמעון חס' כנור היה לו למעלה ממטתו של דוד כיון שהגיע חצות הלילה באת רוח צפר' נית ומנשבת בו ומנגן מאיליו מיד עומד דוד ויושב ועוסק בתורה עד שיעלה עמוד השחר

Regarding the Biblical quotations in this passage, it is relevant to note that, once again, the Latin translation of the Talmud quotes the Vulgate text for both verses (Ps 118, 62 and Ex 11, 4), as one can learn from the following comparative tables (VIII and IX), which contain different versions of the Bible for the verses in question:

20. Schottenstein ed. (Ber 3b³-3b⁴): 'But did David know when it was the middle of the night? Now Moses, our teacher, did not know (when midnight was) as it is written: *-At about midnight I shall go forth into the midst of Egypt* (Ex 11, 4). What 'at about midnight'? If you will argue that the Holy One, blessed is He, said to (Moses) 'at about midnight' is there any doubt before Heaven? Rather, one must conclude that (God) said to (Moses): 'at midnight', and then (Moses) came and said: 'at about midnight'. Thus, we see that (Moses) was in doubt as to when it was midnight and David did know!?' David has a sign, as Rav Acha bar Bizna said in the name of R. Shimon Chasida: *-A harp hung over David's bed, and when midnight arrived, the northern wind came and blew on it, and it played by itself. Immediately, (David) would arise, and engross himself in Torah until the light of dawn rose*'.

Table VIII: Latin Talmud (Ber 3b [3], quoting Ps 118, 62)			
Discordant magistri quid dicatur ‘media nox’ ibi: ‘ media nocte surgebam ad confidentum tibi ’ [Ps 118, 62].			
Biblia Hebraica (Ps 118, 62)	Targum (Ps 118, 62)	Vulgata (Ps 118, 62)	LXX (Ps 118, 62)
תְּצוֹת לַיְלָה אֲקוּם לְהוֹדוֹת לַךְ עַל מִשְׁפָּטַי צְדִיקָה:	בפלגות ליליא אקום ²⁶ לשבחא קדמך מטול דיני ¹ צדקך ² צדקתך:	⁶² Media nocte surgebam ad confidentum tibi, super iudicia justificationis tuae.	⁶² μεσονόκτιον ἔξηγειρόμην τοῦ ἔξιμολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου.

Table IX: Latin Talmud (Ber 3b [3], quoting Ex 11, 4)			
Discordant magistri quid dicatur ‘media nox’ ibi: [...] et: ‘ media nocte egrediar in Aegyptum ’ [Ex 11, 4]. Quomodo sciebat David quando erat media nox?			
Biblia Hebraica (Ex 11, 4)	Targum (Ex 11, 4)	Vulgata (Ex 11, 4)	LXX (Ex 11, 4)
וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר יְהוָה כְּתוּבָה יוֹצֵא בְתוֹךְ מִצְרַיִם:	וַיֹּאמֶר משה כדון אמר יוי ⁴ כפלגות ליליא אבא מתגלי בגו מצרים:	⁴ Et ait: Haec dicit Dominus: Media nocte egrediar in Aegyptum.	⁴ καὶ εἶπεν Μωϋσῆς τάδε λέγει κύριος περὶ μέσας νύκτας ἐγὼ εἰσπορεύομαι εἰς μέσον Αἰγύπτου.

2.6. Observations on Berakhot 4a (1-2)

The next quotations of the Latin Talmud (Ber 4a [1-2]) focus on the matter of midnight: while David knew when it was (see Ber 4a [1]), Moses ignored the exact moment (Ber 4a [2]).

The Gemara above (Ber 3b) assumed that Moses did not know the exact moment of midnight, but in the following quotation (Ber 4a) the Gemara explains the reason why Moses says ‘at about (midnight)’. The Latin translation of the *Extractiones* of this passage states:

Ber 4a (1)

Dicit Talmud quod bene sciebat David quando erat media nox: de quo ergo serviebat ei cithara sua? Ad excitandum eum.²¹

21. Translation: ‘The Talmud says that David really knew the exact moment of midnight: so why did he need his harp? To wake him up’.

Ber 4a (2)

Cur adposuit Moyses ‘quasi’ ibi, ‘quasi media nocte egrediar in Aegyptum’ [Ex 11, 4]? Propter hoc: ne sapientes Pharaonis deriderent eum si media nocte non venirent, quia astrologi erant et sciebant horas distinguere.²²

This text can be compared with the original Hebrew as it appears in the following table (X), which confirms again the faithfulness of the translation:

Table X: Talmud of Babylonia (Ber 4a ¹)		
Vilna (Ber 4a ¹)	Florence II-I-7 (Ber 4a ¹)	Munich 95 (Ber 4a ¹)
<p>משה לעולם הוה ידע ודוד נמי הוה ידע וכיון דדוד הוה ידע כנור למה ליה לאתעורי משנתיה וכיון דמשה הוה ידע למה ליה למימר כחצות משה קסבר שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא דאמר מר למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחזו רב אשי אמר בפלגא אורתא דתליסר נגהי ארבסר הוה קאי והכי קאמר משה לישראל אמר הקדוש ברוך הוא למחר כחצות הלילה כי האידנא אני יוצא בתוך מצרים²³</p>	<p>[...] ר' זירא א' משה (הוה ידע ודוד) נמי מידע הוה ידע אלא דוד כינור למה ליה לאיתעורי ומשה כיון דהוה ידע למה ליה למימ' כחצות סבר שמא יטעו איסט' גנוני פרע' ויאמרו משה בדאי הוא וא' מר למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדא ותאחר' רב אשי א' משה רבינו בפלגא דאורתא [דתלי' סר נגהיי] דארבסר הוה קאי והכי א' משה הכי א' קו' בריך הוה לילה אחרת בשעה זו אני יוצא בתוך מצרים</p>	<p>צפרא ר' זיר' אמ' לעולם תרוייהו ידעי ודוד סימנ' למה ליה לאיתעורי' משינת' ומשה מידע ידע והאי דקאמ' כחצות קאסבר שמא יטעו אצטגנוני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא דאמ' מר למד לשונך לומ' איני יודע שמא תתבדה ותאחזו רב אשי אמ' אורתא דתליסר נגהי ארבסר הוה והכי אמ' להם משה לישראל (לילה) אחרת כחצות הלילה הזה קודש' בריך הו' מיתגלי עליכון) [ה"ג למחר כי השתא אני יוצא בתוך מצרי']</p>

In fact, the Hebrew syntagm ‘כחצות הלילה’ (‘like the midnight’ but also ‘at about midnight’) was translated as an adverb into Latin *circa, quasi* (in: *quasi media nocte egrediar in Aegyptum*) while the Vilna Talmud understands it as a comparative

22. Translation: ‘Why did Moses say ‘at about’ here: ‘At about midnight I shall go forth into Egypt’ [Ex 11, 4]? For this reason: so that the wise men of the Pharaoh could not laugh at him, if they did not come at midnight, since they were astrologers and knew how to correctly distinguish the hours’.
23. Schottenstein ed. (Ber 4a¹): ‘R. Zeira said: Moses really did know (the exact moment of midnight), and David also knew it. And since David knew (the exact moment of midnight), why did he need the harp? He needed it to wake him from his sleep. And since Moses knew the exact moment of midnight, why did he say ‘at about midnight’? Moses thought that Pharaoh’s astrologers might err and say: ‘Moses is a liar’. For the master said: Teach your tongue to say ‘I do not know’, lest you be caught in a falsehood. Rav Ashi said: [Moses] was standing in the middle of the night between the thirteenth of Nissan and the morning of the fourteenth, and this is what Moses was saying to Israel: –The Holy One, blessed is He, said that tomorrow, like the midnight of today, I shall go forth into the midst of Egypt’.

particle ‘like’: אמר הקדוש ברוך הוא למחר כחצות הלילה כי האידינא אני יוצא בתוך מצרים (‘The Holy One, blessed is He, said that tomorrow, *like the midnight* of today, I shall go forth into the midst of Egypt’).

The Hebrew prepositional syntagm (כחצות הלילה) was translated in the old Biblical translations also as a propositional syntagm (cf. LXX ‘περὶ μέσας νύκτας’ and Targum ‘כְּפִלְגֹּת לַיְלִיָּא’), as one can see in table IX above. .

2.7. Observations on Berakhot 4a (3)

In this passage, the Gemara records another teaching about David’s rising at midnight. The Latin translation of the *Extractiones* for this passage runs:

Ber 4a (3)

De hoc verbo: ‘custodi animam meam, quoniam bonus sum’ [Ps 85, 2] contendunt duo magistri. Unus dicit quia in hoc ‘bonus’ fuit quod media nocte surgebat. Alius dicit: Ideo dicebat ‘se esse bonum’, quia alii reges in dignitate magna sunt et honore; et ipse in tantum humiliabat se quod inspiciebat et iudicabat inter sanguinem et sanguinem pollutae et non pollutae, et huiusmodi –sciebat etiam discernere si ille sanguis esset pulicis aut scabiei vel alterius modi–. Et in tantum etiam humiliabat se quod super his requirebat consilium a magistro suo, scilicet Mifiboseth. Et quare vocabatur Mifiboseth, –id est os confusionis–? Quia faciebat confusionem David in Talmud. Et quia tantum humiliavit se, dedit ei Deus filium nomine Chelaab, qui confudit Mifiboseth in *halaka*, –id est in Talmud–.²⁴

24. Translation: ‘On this verse: ‘Guard my soul, for a good man am I’, two masters differ. One explains that he was ‘good’, because at midnight he arose [to give thanks to the Lord]. And the other one says that he was ‘good’, for all the other kings have great dignity and glory. And he humbled himself so much that he examined and judged all kinds of blood, contaminated and uncontaminated, and the like – he knew to distinguish between the blood of a flea or a scab, or if he had any other mode of the blood –. And he humbled himself so much that on this question he had to consult his teacher, Mefiboshet. And why was his name Mefiboshet – that is, mouth of confusion –? Because he would confuse David in matters of the Talmud. And because he humbled himself so much, God gave him a son named Chelaab, who confuted Mefiboshet in terms of law – i.e. the Talmud –’.

Table XII offers the original Hebrew text of the Talmudic quotation translated into Latin:

Table XII: Talmud of Babylonia (Ber 4a ¹⁻²)		
Vilna (Ber 4a ¹⁻²)	Florence II-1-7 (Ber 4a ¹⁻²)	Munich 95 (Ber 4a ¹⁻²)
<p>לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני לוי ורבי יצחק חד אמר כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני תהלים קי"ט חצות לילה אקום להודות לך ואידך כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכ" בודם ואני ידי מלוכלכות בדם ובש" פיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה ולא עוד אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי ואומר לו מפ"י בשת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי אמר רבי יהושע בריה דרב אידי מאי קרא תהלים קי"ט ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש תנא לא מפבישת שמו אלא איש בשת שמו ולמה נקרא שמו מפבישת שהיה מבייש פני דוד בהלכה לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב ואמר רבי יוחנן לא כלאב שמו אלא דניאל שמו ולמה נקרא שמו כלאב שהיה מכלים פני מפבישת בהלכה²⁵</p>	<p>לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני לוי ור' יצחק [חד א' הכי אמ' ... דוד קמיה קודשא בריך הוא לאו] [חד א' לאו] חסיד אני שכל מלכי (1)מזרח ומערב ישנים עד שעות שלש [ת...]. ואני חצות לילה אקום להודות לך ואידך א' כך א' דוד לפני הק' לאו חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב א' יושבין לפני אגודות אגודות בכבודן ואני ידי מלוכלכות בדם בשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה ולא [...] אלא שאני נמלך במפיבשת רבי ואו' לו יפה דנתי יפה זיכיתי יפה חייבתי יפה טמיתי יפה טיהרתי ואיו לי בשת א"ר בריה דרב אידי מאי קראה אדברה בעדותיך נגד מלכים לא אבוש תנא לא מפביש' שמו אלא אישבשת שמו ולמה נקרא שמו מפביש' שהיה מכלים פני דוד בהלכה ולפיכך זכה ויצא ממנו כלאב שהיה מכלים פני מפבישת בהלכה</p>	<p>לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני לוי ור' יצחק חד אמ' כך אמ' דוד לפני הקב"ה רבוננו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני חצות לילה אקום להודות לך ואידך אמ' לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבין אגודות אגודות וכתריהן על ראשיהן בכבודן ואני ידי מלוכלכות בדם שפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה ולא עוד אלא שכל דבר ודבר שאני עושה אני נמלך במפיבשות רבי וא[ו]מרני לו מפבישת רבי יפה דנתי יפה זכיתי יפה חייבתי יפה טמאתי יפה טהרתי (כדי) לטהר אשה לבעלה ולא בשתי אמ' רב שישא בריה דרב אידי מאי קראה ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש וגו' תנא לא מפבישת שמו אלא (איש בשת) [ר"ת גריס אשבעל רב שמעי' גרי' מ...נבעל] שמו ולמה נקרא שמו מפבישת שהיה מבייש פני דוד בהלכה לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב שהיה מכלים פני מפבישת בהלכה א"ר</p>

25. Schottenstein ed. (Ber 4a¹⁻²): '[A psalm] by David: [...] *Guard my soul, for a devout man am I. Levi and R. Yitzhaq (differ regarding which aspect of his devotion David refers to there): –One explains that this is what David said before the Holy One, blessed is He: –Master of the Universe, am I not devout? For all kings of the East and West sleep until three hours, but as for me, 'at midnight I arise to give thanks to You'. And the other one explains the verse as follows: This is what David said before the Holy One, blessed is He: –Master of the Universe, am I not devout? For all the other kings of the East and West sit among their company in their glory, –but as for me, my hands are soiled with blood, embryos, and afterbirths which I examine in order to permit a woman to her husband. And not only that, but I consult Mephiboshes my teacher about everything I do and I ask him: –'Mephiboshes, my teacher, did I judge correctly? Did I declare 'liable' correctly? Did I declare 'exempt' correctly? Did I declare *tahor* correctly? Did I declare *tamei**

Regarding the Biblical quotation of Ps 85, 2, it is noteworthy that the adjective *קָדוֹשׁ* is not translated as in the Vulgate (*sanctus*), but as *bonus*. As for the Septuagint, it uses the word ὁσιός (‘righteous, pious, holy’), as one can see in the table below:

Table XIII: Latin Talmud (Ber 4a [3], quoting Ps. 85, 2)			
De hoc verbo: ‘custodi animam meam, quoniam bonus sum’ [Ps. 85, 2] contendunt duo magistri.			
Biblia Hebraica (Ps 86, 2)	Targum (Ps 86, 2)	Vulgata (Ps 85, 2)	LXX (Ps 85, 2)
<p>אֲנִי הוֹשַׁע עַבְדְּךָ אֱלֹהֵי הַבּוֹטֵחַ אֵלַי:</p>	<p>אֲנָא פְרוּק עַבְדְּךָ אֵת אֱלֹהֵי יְיָ דִּי אֲנָא מִתְרַחֵץ עֲלֶיךָ:</p>	<p>² Custodi animam meam, quoniam sanc- tus sum; salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te.</p>	<p>² φύλαξον τὴν ψυχὴν μου ὅτι δοσιός εἰμι σῶσον τὸν δοῦλόν σου ὁ θεός μου τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ σέ.</p>

2.8. Observations on Berakhot 4b (3)

In this quotation, the Gemara cites another teaching by R. Eleazar bar Rabina. The Latin translation of the *Extractiones* for this passage has:

Ber 4b (3)

Maius est de Michahel quam de Gabrihel, quia de Michahel dicitur: ‘et ecce volavit ad me unus de seraphin’ [Is 6, 6]. De isto dicitur: ‘ecce vir Gabrihel quem videram in visione volando volans’ [Dn 9, 21] –de illo scilicet dicitur ‘volavit’; de isto bis ‘volando volans’–. Ex hoc videtur quod tantum possit Michahel uno volatu quantum Gabrihel duobus. Et quomodo scis quod ille Michahel est? Per hoc quod dicitur in Danihele: ‘et ecce Michahel unus de principibus’ etc. [Dn 10, 13] et in Esaia similiter: ‘et ecce volavit ad me unus de seraphin’ [Is 6, 6] –ergo utrobique est idem–.²⁶

correctly? And I was not embarrassed to do so. R. Yehoshua the son of Rav Idi said: From which verse do we know this? –I will speak of Your testimonies before kings (i.e. Mephiboshes) and not be ashamed. (The Gemara quotes a related Baraita) It was taught in Baraita: His name was not Mephiboshes; Rather, his name was Ish boshes. And why was he called Mephiboshes? Because he would embarrass David in matters of law. Therefore, David merited that Kilav descended from him. And R. Yochanan said: His name was not Kilav; rather, his name was Daniel. And why was he called Kilav? Because he embarrassed Mephiboshes in matters of law’.

26. Translation: ‘Greater is that with regard to Michael than that with regard to Gabriel, because with regard to Michael it is said: ‘look, one of the serafim flew to me’ [Is 6, 6]. With regard to the latter, it is said: ‘look, the man Gabriel, whom I saw in the vision flying in flight’ [Dn 9, 21] – with regard to the first, it is said ‘he flew’, with regard to the other, twice ‘flying in flight’ –. This shows that Michael can do with one flight what Gabriel does with two. And how do you know that this one is Michael? For it is said in the book of Daniel: ‘and behold, Michael, one of the princes’, etc. [Dn 10, 13] and similarly in Isaiah: ‘and look, one of the seraphim flew to me’ [Is 6, 6] – therefore, in either case it is the same –’.

This can be compared to the original Hebrew text of the Talmud:

Table XIV: Talmud of Babylonia (Ber 4b⁵)

Vilna (Ber 4b ⁵)	Florence II-I-7 (Ber 4b ⁵)	Munich 95 (Ber 4b ⁵)
אמר רבי אלעזר בר אבינא גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דאילו במיכאל כתיב ישעיהו ו' ויעף אלי אחד מן השרפים ואלו גבי גבריאל כתיב דניאל ט' והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף וגו' מאי משמע דהאי אחד מיכאל הוא אמר רבי יוחנן אתיא אחד אחד כתיב הכא ויעף אלי אחד מן השרפים וכתיב התם דניאל י' והנה מיכאל אחד (מן) השרים הראשונים בא לעזרני ²⁷	וא"ר אלע' בר אבינא גדול במיכאל [ממה] (מ)שנ' בגבריאל דאילו במיכאל כת' ויעף אלי אחד מן השרפים ואילו בגבריאל כת' והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחילה מועף ביעף מאי משמע דהאי [קרא] [אחד] במיכאל כת' [אתיא אחד אחד] (1)כת' [הכא] ויעף אלי אחד מן השרפים וכת' ?התם והנה מיכאל אחד מן השרים <..>שונים <..>א לעזרני תנא	וא"ר אלעזר בר אבינ' גדול מה שנ' במיכאל יותר ממה שנ' בגבריאל במיכאל כתי' ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה ואילו בגבריאל כתי' והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחילה מועף ביעף בשלמ' גבריאל כתי' ביה בהדיא אלא מיכאל ממאי דהאי אחד במיכאל כתי' א"ר יוחנן אתי' אחד אחד כתי' הכא ויעף אלי אחד מן השרפים וכתי' הת' והנה מיכאל אחד מן השרי' הראשו' בא לעזרני

The next table (XV) offers an overview of the Biblical quotation from Dn 9, 21, which appears in the text, according to the Biblia Hebraica, the Septuagint and the Vulgate, which confirms that the Latin Talmud is following here the *textus receptus masoreticus* and not the Vulgate translation:

Table XV: Latin Talmud (Ber 4b [3], quoting Dn 9, 21)

Maius est de Michahel quam de Gabrihel, quia de Michahel dicitur: 'et ecce volavit ad me unus de seraphim' [Is 6, 6]. De isto dicitur: 'Ecce vir Gabrihel quem videram in visione volando volans' [Dn 9, 21].

Biblia Hebraica (Dn 9, 21)	Vulgata (Dn 9, 21)	LXX (Dn 9, 21)
¹² וְעוֹד אֶגְיִי מְדַבֵּר בְּתַפְלָה וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל אֲשֶׁר רָאִיתִי בְּחִזּוֹן בְּתַחֲלָה מְעֹפֵף בִּיעֵף נִגְעַ אֵלַי בְּעֵת מְנַחֲתֵי עָרִב:	²¹ adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem videram in visione a principio, cito volans tetigit me in tempore sacrificii vespertini.	²¹ καὶ ἔτι λαλοῦντός μου ἐν τῇ προσευχῇ μου καὶ ἰδοὺ ὁ ἀνὴρ ὃν εἶδον ἐν τῷ ὕπνῳ μου τὴν ἀρχαίην Γαβριηλ τάχει φερόμενος προσήγγισέ μοι ἐν ὧρα θυσίας ἑσπερινῆς.

27. Schottenstein ed. (Ber 4b⁵): 'R. Elazar bar Avina said: Greater is that which is said with regard to Michael than that which is said with regard to Gabriel. For with regard to Michael it is written: *One of the serafim flew to me*; whereas with regard to Gabriel it is written: *and the man Gabriel, whom I saw in the earlier vision was lifted in flight*, etc. What implies that this word 'one' refers to Michael? R. Yochanan said: –It is derived from a link between this mention of the word 'one'. It is written here: 'One' of the serafim flew to me, and it is written elsewhere: *and behold! Michael, 'one' of the foremost heavenly princes, came to help me*'.

Apparently, the Biblical quotation from Dn 9, 21 was translated according to the explanatory gloss ('de illo scilicet 'volavit'; de isto bis 'volando volans'), and not according to the Vulgate text ('ecce vir Gabriel, quem videram in visione a principio, cito volans').

Conclusion

In order to summarize the preceding remarks on the Latin Berakhot (3a-4b), I would like to point out briefly the most important textual features that appear in Berakhot, which are illustrative regarding the Latin translation.

Firstly, as far as the textual transmission is concerned, we must underline that while the Latin Talmud is literal in its translation – compared to the original Hebrew text –, the translator nonetheless omits some passages appearing in the Hebrew. We even come across passages where the Mishna or the Gemara were not translated at all into Latin, but only a Baraita is given; thus the Latin Talmud offers its readers a secondary and extracanonical tradition, as is the case of Berakhot 3b (2): Which intention lies behind this kind of canonical omissions? Although there is no clear evidence, this fact would perhaps be evoking the collateral factors that emboldened the *modus operandi* of Latin translation of the Talmud, such as memory and repetition in the case of the study and transmission of the Talmud, as well as orality in the field of the Christian-Jewish theological Disputation of Paris.

Secondly, it is important to note that in those cases where the Latin translation of the text differs in reading from the Vilna Talmud, this is not due to a mistake or an omission of the Latin translator, but rather to the fact that the translator read a Hebrew text that was very close to the Munich and Florence manuscripts, as one can see, for example, in the case of Ber 3a (3).

Regarding the Biblical text appearing in the Latin Talmud, most of the verses are translated according to the canonical text of the Vulgate, but exceptionally we can find cases where the translation differs from Jerome, when translating partially (or totally) *iuxta hebraeos*, i.e., direct from the Jewish canonical *textus receptus masoreticus*. In some cases, the translator wants to remain faithful to the Hebrew original text adding hypercorrections to the Vulgate quotation and maintaining linguistic phenomena from Hebrew in Latin, like in the case of Daniel 9, 21 quoted in Ber 4b (3) ('Ecce vir Gabrihel, quem videram in visione volando volans').

As for the Biblical and Talmudic proper nouns, the Latin translation is close to the original Hebrew *Vorlage*; but in the case of proper names of rabbis, these are usually deliberately omitted and abbreviated. Finally, regarding the translator of the Latin Talmud, one has to emphasise his profound knowledge of the Hebrew language and the Talmudic text. The translations appearing in the *Extractiones de Talmud* are highly respectful regarding the original Hebrew text. This points to the attitude of the translator, who turns out to be extremely faithful and careful *vis-à-vis* the Hebrew text.

Bibliography

Primary Sources

- Biblia Hebraica* (BHS), in Karl Elliger and Wilhelm Rudolph, ed., *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 51997).
- Biblia LXX*, in Alfred Rahlfs, ed., *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta lxx interpretes* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, [11935] 1979).
- Biblia Vulgata*, in Robert Weber, ed., *Biblia Sacra: iuxta Vulgatam Versionem* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1969 [31984]).
- Jerónimo de Santa Fe, *De Iudaicis Erroribus ex Talmut*, ed. by Moisés Orfali (Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas).
- Petrus Alphonsi, *Dialogus contra Iudaeos*, coord. by M. J. Lacarra, ed. by K.-P. Mieth and trans. by E. Ducay; introd. by J. V. Tolan (Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1996).
- Petrus Venerabilis, *Adversus Iudaeorum inveteratam duritiem*, ed. by Y. Friedman, *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, 58 (Turnhout: Brepols, 1985).
- Berakhot*, ed. Jerome Schottenstein, in *Talmud Bavli: Tractate Berakhot*, 2 vols (Brooklyn, New York: Mesorah Publications, 122014 [11997]).

Secondary Works

- ALTANER, Berthold, 'Zur Kenntnis des Hebräischen im Mittelalter', *Biblische Zeitschrift*, 21 (1933), 288-308.
- BERGER, Samuel, *Histoire de la Vulgate pendant les premières siècles du moyen âge* (Paris: Hachette & C., 1893).
- BOGAERT, Pierre-Maurice, 'La Bible latine des origines au moyen âge. Aperçu historique, état des questions', *Revue théologique de Louvain*, 19 (1988), 137-159 and 276-314.
- BOYARIN, Daniel, *A Traveling Homeland. The Babylonian Talmud as Diaspora* (University of Pennsylvania: Penn Press, 2015).
- CECINI, Ulisse, Óscar de la Cruz and Eulàlia Vernet, 'Observacions sobre la traducció llatina del Talmud (Paris, med. s. XIII)', *Tamid*, 11 (2015), 73-97.
- CECINI, Ulisse and Eulàlia Vernet, ed., *Studies on the Latin Talmud* (Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2017).
- CHAZAN, Robert, 'Trial, Condemnation, and Censorship. The Talmud in Medieval Europe', in *The Trial of the Talmud: Paris 1240*, ed. by Jean Connell Hoff, John Friedman and Robert Chazan (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012), pp. 1-92.
- , John Friedman and Jean Connell Hoff, ed., *The Trial of the Talmud: Paris 1240* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012).
- CORTABARRIA BEITIA, Ángel, 'L'étude des langues au Moyen Âge chez les Dominicains

- cains. Espagne, Orient, Raymond Martin', *Mélanges de l'Institut Dominicain d'Études Orientales*, 10 (1970), 189-249.
- DAHAN, Gilbert, 'Juifs et chrétiens en Occident médiéval. La rencontre autour de la Bible (XIIe-XIVe s.)', *Revue de synthèse*, 110 (1989), 3-31.
- , 'La connaissance de l'hébreu dans les correctoires de la Bible du XIIIe siècle. Notes préliminaires', *Revue théologique de Louvain*, 23/2 (1992), 178-190.
- and Élie Nicolas, ed., *Le brûlement du Talmud à Paris 1242-1244*, Nouvelle Gallia Judaïca [1] (Paris: Cerf, 1999).
- DE LA CRUZ PALMA, Óscar, 'El estadio textual de las *Extractiones de Talmud* en el BnF ms. lat 16558', in *Studies on the Latin Talmud*, ed. by Ulisse Cecini and Eulàlia Vernet (Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2017), pp. 23-42.
- D'ESNEVAL, Amaury, 'La division de la Vulgate latine en chapitres dans l'édition parisienne du XIIIe siècle', *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 62 (1978), 559-568.
- Extractiones de Talmud per ordinem sequentialem*, ed. by Ulisse Cecini and Óscar de la Cruz, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 291 (Turnhout: Brepols, 2018).
- FIDORA, Alexander, 'The Latin Talmud and Its Influence on Christian-Jewish Polemic', *Journal of Transcultural Medieval Studies*, 1 (2014), 337-342.
- , 'The Latin Talmud and its Translators: Thibaud de Sézanne vs. Nicholas Donin?', *Henoch. Historical and Textual Studies in Ancient and Medieval Judaism and Christianity*, 37/1 (2015), 17-28.
- , 'Textual Rearrangement and Thwarted Intentions. The Two Versions of the Latin Talmud', *Journal of Transcultural Medieval Studies*, 2 (2015), 63-78.
- , 'The Latin Talmud and its Place in Medieval Anti-Jewish Polemic', in *Studies on the Latin Talmud*, ed. by Ulisse Cecini and Eulàlia Vernet (Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2017), pp. 13-21.
- FISCHER, Bonifatius, *Beiträge zur Geschichte der lateinischen Bibeltex-te* (Freiburg i. Br.: Herder, 1986).
- FISHMAN, Talya, *Becoming the People of the Talmud. Oral Torah as Written Tradition in Medieval Jewish Cultures*, Jewish Culture and Contexts (Philadelphia, PA: Penn Press, 2011).
- FRIEDMAN, John, 'The Dirge of Rabbi Meir of Rothenberg on the Burning of the Talmuds of Thirteenth-Century France by King Louis IX', in *The Trial of the Talmud: Paris 1240* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012), pp. 169-172.
- , 'The Disputation of Rabbi Yehiel of Paris', in *The Trial of the Talmud: Paris 1240* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012), pp. 126-168.
- GANSHOF, François L., 'La revision de la Bible par Alcuin', *Bibliothèque d'humanisme et renaissance*, 9 (1947), 7-20.
- , 'Charlemagne et la revision du texte latin de la Bible', *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 44 (1974), 271-281.
- GONZÁLEZ FLORES, Annabel, 'The Latin Talmud Translation: The Hebrew Sourc-

- es', in *Studies on the Latin Talmud*, ed. by Ulisse Cecini and Eulàlia Vernet (Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2017), pp. 77-91.
- HASSELHOFF, GÖRGE K. and Óscar de la Cruz, 'Ein Maulbronner Fragment der lateinischen Talmudübertragung des 13. Jahrhunderts (mit Edition)', *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte*, 74 (2015), 331-344.
- HOFF, Jean Conell, 'The Christian Evidence', in *The Trial of the Talmud: Paris 1240* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012), pp. 93-126.
- KLAPPER, Joseph, 'Ein Florilegium Talmudicum des 13. Jahrhunderts', *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, 1 (1926), 3-23.
- LAMPURLANÉS, Isaac, 'The Latin Talmud Translation: The Epitome', in *Studies on the Latin Talmud*, ed. by Ulisse Cecini and Eulàlia Vernet (Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2017), pp. 93-110.
- LIGHT, Laura, 'Versions et revisions du texte biblique', in *Le Moyen Âge et la Bible*, ed. by P. Riché and G. Lobrichon, Coll. Bible de tous les temps, 4 (Paris: Beauchesne, 1984), pp. 55-93.
- LOEB, Isidore, 'La controverse de 1240 sur le Talmud', *Revue des études juives*, 1 (1880), 247-261; *ibid.* 2 (1881), 248-270; *ibid.* 3 (1881), 39-57.
- LOEWE, Raphael, 'The Medieval History of the Latin Vulgate', in *The Cambridge History of the Bible*, vol. 2; *The West from the Fathers to the Reformation*, ed. by G. W. H. Lampe (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1969), pp. 102-154.
- MERCHAVIA, Chenmelech, 'Latin Translations in the Margins of the Talmud Manuscript Florence and the Manuscript Paris, 16558', *Kiryat Sefer*, 41 (1965-1966), 543-556 [Hebrew].
- , 'Talmudic Terms and Idioms in the Latin Manuscript Paris B.N. 16558', *Journal of Semitic Studies*, 11 (1966), 175-201.
- , *The Church versus Talmudic and Midrashic Literature (500-1248)* (Jerusalem: Bialik Institute, 1970) [Hebrew].
- MILLÀS VALLICROSA, José M., 'Extractos del Talmud y alusiones polémicas en un manuscrito de la Biblioteca de la Catedral de Gerona', *Sefarad*, 20 (1960), 17-49.
- PAKTER, Walter, *Medieval Canon Law and the Jews* (Ebelsbach: Rolf Gremer Verlag, 1988).
- ROSE, Paul Laurence, 'When Was the Talmud Burnt at Paris? A Critical Examination of the Christian and Jewish Sources and a New Dating. June 1241', *Journal of Jewish Studies*, 62 (2011), 324-339.
- SABANÉS I FERNÁNDEZ, Roser, 'Decretales extravagantes de Juan XXII', in *Diccionario general de derecho canónico* (Navarra: Reuters, 2012), vol. 2, pp. 926-929.
- SIRAT, Colette, 'Le livre hébreu en France au Moyen Âge', *Michael. On the History of the Jews in the Diaspora*, 12 (1991), 299-336.
- SMALLEY, Beryl, 'The School of Andrew of St. Victor', *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 11 (1939), 145-167.
- , *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford: B. Blackwell, ³1983).
- VAN LIERE, Frans, 'Andrew of St. Victor, Jerome, and the Jews: Biblical Scholarship

- in the Twelfth-Century Renaissance', in *Scripture and Pluralism. Reading the Bible in the Religiously Plural Worlds of the Middle Ages and Renaissance*, ed. by T. J. Heffernan and T. E. Burman, *Studies in the History of Christian Traditions*, 123 (Leiden, Boston: Brill, 2005), pp. 59-75.
- VERNET I PONS, Eulàlia, 'On the Latin Transcription of Hebrew and Aramaic Proper Names in the Latin Talmud (Tractate Sanhedrin). Phonetic Features of the Translation', *Journal of Transcultural Medieval Studies*, 2/2 (2015), pp. 197-219.
- , 'Hebrew *Hapax Legomena* from the Bible in the Latin Talmud: Some Comments Regarding their Textual Transmission and their Latin Translation', in *Studies on the Latin Talmud*, ed. by Ulisse Cecini and Eulàlia Vernet (Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2017), pp. 57-75.